

UDK 336.7:[330.342.14+338.124.4
10.7251/FIN1301005M
Nedeljko Milaković*

PRETHODNO SAOPŠTENJE

Finansijsko-ekonomska kriza zahtijeva temeljno preispitivanje ekonomije i kao nauke i kao prakse

„To gore i grdnije biva, bez njege i sa zlim sjemenom polje, što plodnija se snaga u njem skriva“

(Dante Aligijeri, „Božanstvena komedija“)

Rezime

U prilogu se, u svjetlu aktuelne krize, razmatraju pitanja ekonomske teorije i ekonomske prakse. Ocjenjuje se da za krizu postoji neposredna odgovornost i jedne i druge. Izvodi se zaključak da se svijet nalazi pred složenim problemima koji ne samo da se neće riješiti sami od sebe, već postoji realna opasnost da se dalje komplikuju i da završe u teškim društvenim dramama i potresima. Da bi se to izbjeglo, treba, što je moguće prije, afirmisati integralnu ekonomsku nauku oslobođenu svake dogme.

Ključne reči: ekonomska kriza, ekonomska nauka i ekonomska praksa.

UVODNE NAPOMENE

Finansijska kriza, čiji su se prvi simptomi pojavili još sredinom 2007. godine kao problemi nenaplativosti stambenih hipotekarnih kredita koji su označeni kao krediti drugorazrednih, nepravoklasnih dužnika („subprime“ krediti), u međuvremenu je prerasla u vrlo tešku i složenu opštu, svjetsku finansijsko-ekonomsku krizu, čiji se kraj ni danas, na početku 2013. godine, nakon više od pet godina, još uvijek ne nazire. Kriza se, uglavnom, manifestuje velikim padom bruto domaćeg proizvoda (BDP-a), velikim porastom nezaposlenosti, posebno mladih koji prvi put treba da dobiju posao, velikim budžetskim, fiskalnim i spoljnotrgovinskim deficitima u velikom broju zemalja, posebno onih u tzv. tranziciji.

Sve to pokazuje da ovog puta nisu u pitanju dobro poznati konjunktorni ciklusi iz prošlosti, koji su, manje-više, prolazili sami od sebe, već da se radi o dubokoj krizi čiji su uzroci u samim sistemima, i to kako u sistemu ekonomske teorije, odnosno ekonomske nauke, tako i u sistemu ekonomske prakse. I teorija i praksa su već dugo vremena zanemarile svoju osnovnu zadaću – traženja puteva i načina racionalnog raspolaganja ograničenim resursima radi optimalnog zadovoljenja potreba stanovništva. Umjesto bavljenja realnim (stvarnim) kategorijama – upotrebnim vrijednostima dobara

i usluga, ekonomska teorija, a velikim dijelom i praksa, sklznule su u nerealni (virtuelni) svijet i bave se nečim što je svrha samom sebi. Bave se svojevrsnim larpurlartizmom¹.

Zadatak nam je da, analizom ranije i aktuelne ekonomske teorije i prakse, strane i domaće, dođemo do relevantnih zaključaka utemeljenih na činjenicama, među kojima su i oni o odgovornosti za ono što se desilo i što se još uvijek dešava. Polazimo od toga da prilog treba da bude relativno kraćeg obima, a da to ne bude na uštrb cjelovitosti i preglednosti. Trudićemo se da ovu, po svojoj prirodi suvoparnu i složenu tematiku, predstavimo čitaocima na jednostavan način.

1. GENEZA, RAZVOJ I SADAŠNJE STANJE MAKROEKONOMSKE TEORIJE (NAUKE)

Osim što je dobila i ponijela ime, ekonomija ne duguje mnogo toga antičkom svijetu (grčkom i rimskom), posebno kao teorija koja bi za današnju stvarnost bila od većeg značaja. Zato, ne opterećujući tekst klasičnim grčkim alfabetom i rječnikom, reći ćemo da je u

* Samostalni analitičar i konsultant, eguman@beotel.net.

¹ Umjetnički pravac koji se suprotstavlja korisnom shvatanju umjetnosti, poričući njene društvene osnove i društvene funkcije, lišavajući je tako osnovnih sadržaja.

Aristotelovo vrijeme pojam ekonomije, u današnjem – slobodnom prevodu, označavao pravila i vještine upravljanja domaćinstvom, da bi se to kasnije proširilo i na upravljanje širim entitetima, gradovima i državama, u sadašnjem domenu ekonomije.

U srednjem vijeku, ne može se reći da nije bilo čak i značajnih radova koji su tretirali teoretska i praktična pitanja ekonomije (privrede²), ali su ti radovi, uostalom, kao i radovi iz većine drugih umnih tvorevina toga doba, bili i ostali u sastavu teologije. Nažalost, to se prenijelo sve do našeg vremena, kada brojni savremeni tekstovi koji se bave ekonomskom tematikom, više imaju karakter teologije nego savremene nauke. Iz srednjovjekovnog perioda svakako da ne treba zanemariti mišljenja pojedinih protestantskih teologa kada se radi o snaženju kulta rada, što je u odnosu na neka ranija biblijska shvatanja imalo velikog praktičnog značaja za ukupan razvoj ljudske civilizacije.

U novovjekovnom periodu apsolutno je nemoguće čak i pobrojati sva imena koja su se bavila i koja se bave ekonomskom teorijom, a kamoli tretirati sve njihove radove. Nama to nije ni potrebno. U ovako ograničenom prilogu, koji se, prevashodno, bavi sasvim konkretnim problemom – akutnom svjetskom ekonomskom krizom, čini nam se neophodnim da se, u najvećoj mjeri, pozabavimo samo sa tri imena, odnosno sa tri ekonomske teorije koje se smatraju za najznačajnije u cjelokupnom novovjekovnom periodu. Od tri autora kojima se želimo baviti: A. Smitom, K. Marksom i J.M. Kejnzmom, dva su se neposredno bavila kapitalističkim krizama. Stavovi ovih autora aktuelni su i relevantni i za današnju krizu, jer ona, u osnovi, nije drugačija od velikog broja prethodnih.

1.1. Adam Smit (Adam Smith), rodonačelnik novovjekovne ekonomske misli

Škot Adam Smit (1723–1790) je, bez ikakve sumnje, začetnik novovjekovne ekonomske teorije. Proslavilo ga je njegovo enciklopedijsko djelo „Bogatstvo naroda“ objavljeno 1776. godine³. U njemu, kako ćemo vidjeti, zagovara ekonomsku slobodu pojedinca, što je, a to se najčešće gubi iz vida, bilo, u prvom redu, upereno protiv tada praktikovane državne kontrole uvoza i izvoza koju su, kako je poznato, zagovarali merkantilisti.

Svi potonji zagovornici liberalizma, pa i naši savremenici, kako strani tako i domaći, vole da se pozivaju na Smita i pritom, gotovo redovno, koriste samo jednu njegovu istrgnutu misao koja u slobodnoj interpretaciji glasi: da mesar, pekar ili pivar, idući za vlastitim probitkom i ljubavi prema samome sebi, doprinose opštem dobru zajednice, odnosno društva u kojem se nalaze. Pritom se zanemaruje sav ostali Smitov opus kao moralnog filozofa, u okviru kojeg je i njegova studija „Teorija moralnih osjećanja“. Zbog toga ne možemo a da ovdje ne spomenemo kardinala Rišeljea, osnivača Francuske akademije, koji je rekao da, ako bi mu se dozvolilo da istrigne samo dvije rečenice iz nečijeg teksta, našao bi razlog da se autora osudi na smrt.

Zato smo zaključili da je potrebno da damo širi izvod iz Smitovog originalnog teksta i da ga potom prokomentarišemo. Tim više što procjenjujemo da se naši čitaoci ne sreću često sa Smitovim tekstovima.

U poglavlju u kojem, inače, govori o „ograničenju uvoza“, što se svakako mora imati u vidu, jer su ograničenje zagovarali merkantilisti, kojima su zlato i srebro bili važniji od realnih dobara, kojima se jedino mogu zadovoljavati potrebe ljudi, Smit je zapravo oštro reagovao protiv mjera države koja je jedina mogla da zavede ograničenja i tražio je, prije svega, slobodnu trgovinu. U polemičnom zanosu, Smit je jedan jedini put, u tekstu od preko 1.000 stranica, upotrijebio čuvenu metaforu „nevidljiva ruka“, metaforu za koju sigurno nije mogao pretpostaviti da će postati ono što je postala – glavni i osnovni simbol ekonomskog liberalizma – moćne retrogradne ideologije koja, sa vrlo kratkim prekidima, vlada svijetom već više od 230 godina.

Evo šta je, tom prilikom, napisao Smit: „Svaki se pojedinac stalno trudi da pronade najpovoljniju upotrebu za cjelokupni kapital kojim može raspolagati. Doduše, on ima u vidu svoju vlastitu korist, a ne korist društva. Ali proučavanje vlastite koristi vodi ga prirodno, ili, bolje rečeno, nužno do toga da najviše voli upotrebu koja je za društvo najkorisnija“⁴.

„Uz jednake ili gotovo jednake profite, svaki je pojedinac prirodno sklon da upotrijebi svoj kapital onako kako će vjerovatno dati najveću podršku domaćoj radinosti i pružiti dohodak i zaposlenje najvećem broju ljudi njegove vlastite zemlje“⁵.

„Svaki čovjek upotrebljava kapital za održavanje radinosti samo za volju profita, i zbog toga će uvijek nastojati da upotrijebi kapital za održavanje one radinosti čiji će proizvod vjerovatno biti od najveće vrijednosti, ili koji će se moći zamijeniti za najveću količinu novca ili drugih dobara ... pojedinac obično ne namjerava da unapređuje javni interes, niti zna koliko ga unapređuje ... pojedinac želi samo svoju vlastitu sigurnost, a kad tom radošću upravlja tako da njen proizvod bude od najveće vrijednosti, on hoće samo svoj vlastiti dobitak. **Njega u tom, kao i u mnogim drugim slučajevima, vodi jedna nevidljiva ruka da postiže cilj koji uopšte nije namjeravao postići** (boldovao N.M.). Nije uvijek lošije za društvo što nije bila namjera pojedinca da propagira cilj društva. Kad on slijedi svoj vlastiti interes, on često unapređuje interes društva djelotvornije nego kad stvarno nastoji da ga unapređuje. Nikada nisam vidio da su mnogo dobra učinili oni koji su se pretvarali da trguju zbog javnog dobra“⁶.

„Očigledno je da svaki pojedinac, u svom lokalnom položaju, može mnogo bolje nego bilo koji državnik ili zakonodavac prosuditi koju vrstu domaće radinosti može njegov kapital zaposliti i koji će proizvod verovatno imati najveću vrijednost. Državnik koji bi pokušao određivati privatnim licima kako treba da upotrebljavaju svoje kapitale opteretio bi se ne samo najnepotrebijom brigom, već bi uzeo vlast koja se ne može sa sigurnošću povjeriti ne samo nijednom pojedincu, već ni bilo kakvom vijeću ili senatu i koja nigdje ne bi bila tako opasna kao u rukama čovjeka koji je dovoljno lud ili uobražen da se smatra sposobnim da je izvršava“⁷.

„*Bogatstvo naroda*“ je svojevremeno izazvalo veliko interesovanje. Prvo izdanje je rasprodano u roku od šest mjeseci i svom je autoru obezbijedilo priličnu imovinu⁸. Za Smitova života bilo je ukupno pet izdanja.

Bogatstvo naroda je djelo koje, prije svega, pripada svome vremenu, i pridavati mu univerzalno, vanvremensko značenje, apsolutno je pogrešno. Dovoljno je napraviti paralelu između „mesara, pivara

² Danas, u gotovo svim jezicima, riječi *ekonomija* i *privreda* su sinonimi, imaju isto značenje.

³ Puni naziv djela je: „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda“. Autor ima u svojoj biblioteci prevod svoga zagrebačkog profesora, poliglote Marijana Hanžekovića, koji je napisao i predgovor od tridesetak stranica. (Adam Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* I,II,III, Kultura, 1970, Beograd).

⁴ *Bogatstvo naroda*, str. 622.

⁵ *Ibid.*, str. 624.

⁶ *Ibid.*, str. 625.

⁷ *Ibid.*, str. 626.

⁸ Prvo izdanje koštalo je jednu funtu i 16 šilinga, što je u današnjim cijenama okruglo 113 funti ili oko 143 evra (oko 285 KM i gotovo 16.000 dinara). Drugo izdanje iz 1778. bilo je za 16 procenata skuplje. (Sve prema: Olaf Storbeck i Norbert Häring, „Was nun, Herr Smith?“, časopis *Handelsblatt* br. 134. od 13.07.2012).

i pekara“ Smitova vremena i „mesara, pivara i pekara“ našega vremena. Njihov relativni značaj za ukupnu ekonomiju i ekonomski potencijal bilo koje društvene aglomeracije je potpuno neuporediv, kao što je neuporediva manufakturna privreda 18. vijeka sa visokorazvijenom industrijskom, novčanom privredom našega vremena. Naravno da treba i sada, kao što je trebalo i tada, dati potrebnu preduzetničku slobodu „mesaru, pivaru i pekaru“⁹, i ne samo njima, već i svim drugim proizvođačima koji posluju u uslovima tržišne utakmice. To, međutim, ne znači da se može računati s tim da će tržište samo od sebe držati u punoj ravnoteži savremene privrede. U savremenim privredama, za razliku od privreda osamnaestog vijeka, ne proizvode se samo upotrebne vrijednosti, već i vrijednosti, u zavisnosti od toga šta će da donese veći profit. Proizvodnja mesa, piva i hljeba nije, npr. isto što i „proizvodnja“ ezoteričnih finansijskih derivata, koji ne samo da nemaju upotrebnu vrijednost, već i većini kupaca uopšte nisu razumljivi, pa kada ih kupuju, krše osnovno racionalno pravilo investiranja koje glasi: „Ne kupuj ono što ne razumiješ“.

Nije isto kada se do profita dolazi proizvodnjom i prometom upotrebni vrijednosti koje zadovoljavaju konkretne ljudske potrebe i kada se do profita dolazi trgovinom virtuelnim, apstraktnim vrijednostima, koje uopšte nemaju nikakvu upotrebnu vrijednost. Kod prvog, do odgovarajućeg profita dolazi se samo preko podmirenja potreba ljudi, a kod drugog, do profita se dolazi služeći se špekulacijama koje uopšte ne vode računa o realnim ljudskim potrebama. Naprotiv, špekulacije privlače kreativne kadrove i materijalna sredstva i na taj način neracionalno alociraju oskudne privredne resurse. Poznato je, npr. da je u posljednjih 20 do 30 godina, prije izbijanja sadašnje krize, veliki broj kadrova sa svršenim tehničkim fakultetima, zbog toga što je imao odgovarajuća znanja matematike, bio angažovan u trgovini finansijskim derivatima. To je vlasnicima kapitala donosilo enormne profite, a sa opšteg društvenog stanovišta bilo je ne samo jalov posao, već je i pripremio teren za potonju krizu.

Nije pomoglo ni to što „Smit sebe nije u prvom redu smatrao ekonomistom, već filozofom morala“ i što je u svom „drugom velikom djelu *Teorija moralnih osjećanja* opisao potrebu ljudi da se ponašaju pristojno i pošteno i da, kao bića koja su upućena na kolektiv, prevladaju svoj egoizam“¹⁰. Smit je od strane neoliberala uzet kao oslonac za glavnu neoliberalnu teoriju poznatu pod imenom teorija „racionalnih očekivanja“, odnosno teorija „*homo oeconomicusa*“, koji ima za cilj da maksimalizuje svoju ličnu korist. Ime mu govori da je to primarno materijalna korist, a onda, naravno, i svaka druga. Idući za ličnom koristi, *homo oeconomicus* će istovremeno, po volšebnom mehanizmu nevidljive ruke, kreirati opšte dobro.

Na kraju, jedno mišljenje o Smitu koje nam se čini jako bitnim za našu temu: „**Njegov autoritet bio je golem, smatrao je da naučno bavljenje ekonomijom vrijedi samo ako je očito korisno i njegovi rezultati očito upotrebljivi, što je za današnje ekonomiste užasna misao**“¹¹ (boldovao N.M.).

1.2. Karl Marks nije zaboravljen

Negdje u vrijeme agonije SFRJ i njenog poretka, književnik M. Kovač napisao je da, dok bude kapitalizma, biće i Marksa, s tim

da od njega više ne prijeti nikakva revolucionarna opasnost, jer je iz glava ljudi prešao u knjige. Obje Kovačeve konstatacije sasvim su validne. Međutim, kako se na našim prostorima više ne čitaju knjige sa marksističkim sadržajima, Marks je, ovdje i sada, ili sasvim zaboravljen ili omalovažen do prezrenosti. Bez obzira na to što smatramo da je do sada Marksova analiza kapitalističkog sistema ne samo najbolja, već i jedina cjelovita, i što su njegovi naučni pogledi o krizama tog sistema i posebno o mogućim ishodima, vrijedni svakog poštovanja, teško bismo se osmjelili da ga ovdje uvrstimo među tri velikana ekonomske misli, da to drugi nisu učinili prije nas. Tu, između ostalog, mislimo na Socijaldemokratsku čitanku Akademije za socijalnu demokratiju, Zadužbine Fridrih Ebert¹².

Profesor Galbrajt napisao je da „potpuno protivljenje kapitalističkom poretku potječe od Karla Marksa“¹³, što nije sasvim tačno. Tačno je da je Marks smatrao kapitalistički poredak sadržajno protivriječnim i nesavršenim, zbog njegove minucioznosti na mikro nivou (na nivou individualnog preduzetništva) i potpune anarhije na makronivou – nacionalnom, odnosno državnom nivou), ali mu je odao priznanje za neslućeni ekonomski napredak i razvoj. „Središnja je Marksova spoznaja da je kapitalizam sistem funkcionalne racionalnosti i bitne iracionalnosti“¹⁴.

Sukob između rada i kapitala i između savršenosti individualne organizacije i kolektivne anarhije, stalna su prijetnja kapitalističkom sistemu. Marks je svojom analizom došao do zaključka da se stabilni društveni odnosi ne mogu graditi na privatnom vlasništvu i neregulisanom tržišnom mehanizmu. Privatno vlasništvo stvara neprihvatljive društvene nejednakosti koje na anarhičnom tržištu zakonomjerno dovode do teških ekonomskih kriza i velikih društvenih potresa (nejednakosti same po sebi dovode do nestabilnosti). „U analima svijeta ova epoha (sredina devetnaestog vijeka – prim. aut.) obilježena je sve češćim ponavljanjem u sve većim razmjerama i sa sve ubojitijim djelovanjem one društvene kuge koja je poznata pod imenom trgovinske i industrijske krize“¹⁵.

Ne može biti nikakve sumnje da je sadašnja svjetska ekonomska kriza jedna od kriza o kojima je Marks pisao. „Ono što zaokuplja Marksa jest da se proces akumulacije (kapitalističke, prim. aut.) odvija na asocijalan način koji prouzrokuje krize, ratove i bezbrojne ostale bijede i nevolje“¹⁶. Proces kapitalističke akumulacije posebno je ojačan u naše današnje vrijeme, poslije nestanka tzv. socijalističkog bloka, kada su pojedini građanski teoretičari počeli pisati „o kraju istorije“. Tvrdili su da će privatno vlasništvo, slobodno tržište i parlamentarna demokratija ostati vječno kao krajnji domet savršenosti društvene organizacije. Sa nastankom sadašnje krize, bili su prisiljeni da demantuju sami sebe. Sada ima dosta i onih koji govore o „kazino-kapitalizmu“. Interesantno je, međutim, da i oni koji javno liberalni kapitalizam čine odgovornim za sadašnju krizu, nikad se i nigdje ne pozivaju na Marksa, koji je prvi uočio i jedini objasnio periodične krize kapitalizma. Tako, npr. nismo našli da savremeni američki ekonomisti nobelovci Dž. Štiglic i P. Krugman spominju Marksovo mišljenje o krizi kapitalizma, dok je svojevremeno, poznati građanski ekonomista J. Šumpeter prihvatio Marksove „mogućnosti, simptome i uzroke“ kriza kapitalizma¹⁷. To govori u kojoj mjeri je današnja ekonomska teorija ideologizovana i zato mnogi, s pravom, kažu da se gotovo izjednačila sa teologijom.

⁹ Što ne znači da, npr. ne bi trebalo pitati i prekontrolisati naše pekare od čega prave crni hljeb, kada se uopšte ne proizvodi crno brašno i kada ga nema na tržištu.

¹⁰ Zimon Faut, *Ekonomija i socijaldemokratija*, Akademie für Soziale Demokratie, Fridrih Ebert Stiftung, Beograd, 2012, str. 16. i 17.

¹¹ John Kennet Galbraith, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1988, str. 19.

¹² Cimon Faut (Zimon Faut) navodi „trijicu velikih ekonomista“, čiji su stavovi relevantni za aktuelnu krizu: Smita, Marksa i Kejnasa; *Ekonomija i socijaldemokratija*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2012. godine, strana 11.

¹³ John Kennet Galbraith, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1988, strana 83.

¹⁴ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979, str. 91.

¹⁵ Karl Marx, *Buduće društvo – Izbor tekstova*, ČGP Delo, Ljubljana, 1979, str. 162.

¹⁶ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979, str. 130.

¹⁷ J. Šumpeter bio je austrijsko-američki ekonomista (1883–1950).

Građanska ekonomska teorija, svakako i pod uticajem svega onoga što se dogodilo u historiji dvadesetog vijeka, kvalifikuje danas Marksove ideje kao utopističke, ali nije li ništa manje utopija da „jedna nekontrolisana ekonomija vlada nad svim ljudskim odnosima“, kako je isticao H. Markuze.

Svakako da je najbitnije šta će se dalje dešavati. Ekonomska teorija nema aparature za predviđanje budućnosti (ona samo može postavljati ciljeve i utvrđivati sredstva za njihovo ostvarenje). Sam Marks se odrekao svoga mladalačkog mišljenja o gotovo spontanoj, zakonitoj smjeni društvenih epoha, gdje se, kada razvoj proizvodnih snaga dođe u sukob sa starom, neodgovarajućom nadgradnjom, nova naprednija epoha zamjenjuje prethodnu koja je postala smetnja društvenom razvoju i napretku. „Marks i Engels su shvatili kako se moraju odreći svog sna o univerzalnom ključu historije“¹⁸. Nažalost, vulgarni marksizam koji je kod nas bio prisutan u velikoj mjeri, nikada ovo nije shvatio. Ostalo je njegovo mišljenje do danas i nanijelo je nemjerljivu štetu izvornom marksizmu.

S tim u vezi, H. Markuze je rekao: „Ni najmanja prirodna nužnost ili automatska neizbježnost ne jamče za prelazak od kapitalizma ka socijalizmu. Po osnovu temeljnih zakona koje je Marks otkrio u kapitalističkom sistemu, tom sistemu je suđeno da umre. Ali taj proces mogao bi dovesti do dugačkog perioda varvarstva. Ovo se može spriječiti samo slobodnom akcijom“¹⁹.

Slično je mislio i M. Harrington: „U posljednjem dijelu ovog nevjerojatnog dvadesetog stoljeća, sve su varijable zahvaćene takvim kovitlacem da bi samo budala mogla tvrditi kako on ili ona zna što će se dogoditi. Meni se zbog toga čini da bi marksizam morao postati skromniji, no nipošto ne manje borben i da mora shvatiti kako humano društvo nije neumitnost, već samo najbolja mogućnost za koju se čovječanstvo mora boriti. Sumrak buržoaske epohe već je počeo, jer će ovaj proces kolektivizacije na kraju dovesti do preobražaja samoga sistema. To neće ići automatski, a način kako će se to dogoditi imaće presudan utjecaj na živote miliona ljudi. Hoće li nadvladati totalitarna ili autoritarna varijanta ili pak demokratsko-socijalistička varijanta kolektivističke budućnosti, određiće politička i društvena borba“²⁰.

Iz navedenog se može zaključiti kakav i koliki značaj, ili bolje reći koju odgovornost ima danas ekonomska nauka. Sadašnja kriza nedvojbeno pokazuje da ekonomska nauka još nije dorasla zadatku i da još nema djelotvorno rješenje za savladavanje sadašnje krize. O tome kako bi se do takvog rješenja trebalo doći može se dosta naučiti iz Marksovog opusa.

Marks je u uvodu za *Kritiku političke ekonomije* iz 1857. napisao da analizu društva treba započeti činjenicama, pa kada „određenu zemlju promatramo sa stajališta političke ekonomije, počinjemo s njenim stanovništvom, njegovom podjelom na klase, gradom, selom, morem, različitim granama proizvodnje, izvozom i uvozom, godišnjom proizvodnjom i potrošnjom, robnim cijenama, itd.“²¹ Marks je, u stvari, kritikovao političku ekonomiju svoga vremena do stepena da je negirao da ona uopšte postoji. Njegovo glavno djelo „Kapital“ već u svom prvom izdanju iz 1867. godine na njemačkom jeziku ima naslov: „Kapital. Kritika političke ekonomije“ (*Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*)²². Marks je time nastojao

da istakne da bi „politička ekonomija“ trebalo da u sebi inkorporira veze i odnose „privrede, političkog života i društvenih institucija“, da bude integralna društvena nauka, jer jedino kao takva može da bude meritorna. Nažalost, ona to nije bila ni u Marksovo vrijeme, a pogotovo nije poslije njega. Staro ime „politička ekonomija“ („*political economy*“), koje je tu integralnu vezu makar asociiralo, promijenjeno je nakon 1890. godine. Naime, te godine objavljena je knjiga britanskog ekonomiste Alfreda Maršala „Načela ekonomike“ (*Principles of Economics*) koja je već svojim imenom trebalo da označi nešto drugo. Ime „ekonomika“, koje je dao Maršal, trebalo je da analogno zvuči kao imena: fizika, matematika, botanika i imena većine drugih nauka. To je imalo i svoju dobru stranu u tome što je tako ustanovljena terminološka razlika između ekonomije kao teorije i ekonomije kao prakse. Maršal i njegova knjiga imali su veliki uticaj tako da su, pored promjene imena, promijenili i sadržinu ekonomije kao teorije. U toj disciplini napušten je njen integralni društveni karakter i uvedeni su neki novi pojmovi i kategorije, kao što su teorije ponude i potražnje, marginalne korisnosti, cijena proizvodnje i druge, kao i na matematici zasnovane metode istraživanja. Nije ni čudo, jer je Maršal bio dugogodišnji profesor na Kembridžu (predavao je i Kejnusu), a njegova knjiga je dugo bila glavni ekonomski udžbenik u Engleskoj.

Međutim, iako se potreba za marksističkom političkom ekonomijom permanentno osjećala, posebno u vrijeme ekonomskih kriza, nije je bilo. Nije je bilo i još uvijek je nema, uglavnom, iz dva razloga. Prvo, teško je međusobno povezati više društvenih nauka u jednu cjelinu, i drugo, sve društvene nauke, a posebno ekonomske, u velikoj mjeri su ideološki opterećene. Što se prvog razloga tiče, navešćemo da su i poznati Marksovi poštovaoci, i sami veliki naučnici, tvrdili da ni Marks „enciklopedijski titan kakav je bio, ipak nije mogao integrisati sve društvene nauke u zaokruženu i sveobuhvatnu analizu kapitalizma. Jer, ni jedan pojedinac ne može proizvesti takvu fuziju. To je očito kolektivan posao koji se može, u najboljem slučaju, samo približiti svom idealu“²³.

Što se tiče ideološkog opterećenja društvenih, posebno ekonomskih nauka, ono zaslužuje da ga šire razmotrimo. Ovdje samo da napomenemo da, ako ne bude prevladao razum i ekonomska nauka ne bude dobila i uživala status „čiste nauke“ (bez desnih i lijevih ideoloških opterećenja), sa isključivim zadatkom da ustanovi šta se dešava i zašto se dešava, šta su uzroci, a šta su posljedice, svijet neće ići u pravcu blagostanja i slobode, već u pravcu bijede i varvarstva.

Na kraju ovog poglavlja, svakako je potrebno nešto da kažemo i o tome šta je lično karakterisalo Marksa kao naučnika, kako iz poštovanja prema njemu, tako i radi svih onih koji se bave ili imaju namjeru da se bave ekonomskom naukom.

Poznato je da je za Marksova života izašao samo prvi svezak *Kapitala*. Druga dva priredio je i izdao njegov prijatelj F. Engels nakon Marksove smrti. Jedan od razloga što su druga dva sveska izašla tako kasno, „bijaše pedantnost kojom je obavljao svoja naučna istraživanja i kojom je prikupljao i pripremao građu; njegovi prijatelji govorili su da on naprosto nije kadar bilo šta napisati prije nego što pročita sve što o tome postoji“²⁴.

¹⁸ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979, str. 80.

¹⁹ Herbert Marcuse, *Um i revolucija - Hegel i razvoj teorije društva*, „Veselin Masleša“ – „Svjetlost“, Sarajevo, 1987, str. 266.

²⁰ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979, str. 176 i 340.

²¹ *Ibid.* str. 75.

²² Izraz „politička ekonomija“ veže se za francuza Antoana de Monkretjena (Antoine de Montchrétien) koji je 1615. godine, u duhu merkantilizma, napisao i objavio djelo *Traité d'économie politique (Rasprava o političkoj ekonomiji)*.

²³ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979, str. 101.

²⁴ John Kennet Galbraith, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1988, strana 111.

Svi istraživači ekonomskih fenomena i kategorija, sadašnji i budući, trebalo bi da imaju pravu predstavu i o Marksovom stilu pisanja i o literarnoj vrijednosti njegovih naučnih tekstova. Pogrešno se misli da su njegovi tekstovi komplikovani i teški. Duboko vjerujemo da, npr. u *Kapitalu*, za čitaoca koji se ne služi jezicima na kojima su ispisane brojne fusnote, da mu fusnote predstavljaju najteži i najkomplikovaniji dio teksta. Sve ostalo je dovoljno jasno i onome ko nema nikakvo predznanje iz ekonomske teorije. Vjerujte ovom autoru, koji je predgovor *Kapitala* pročitao više desetina puta, manje zbog sadržaja, a više zbog njegove literarne vrijednosti.

1.3. Kejnsovo spasavanje kapitalizma

Ekonomska kriza tridesetih godina prošloga vijeka, jedna od najžešćih u cjelokupnoj dotadašnjoj istoriji kapitalizma, potpuno je iznenadila ekonomiste. Tako je npr. čuveni američki ekonomista Irving Fišer (*I. Fisher*), koga je i Kejn nazivao svojim učiteljem, samo nekoliko dana prije berzanskog kraha 1929. godine, na kojem će i sam izgubiti tada višemilionsku dolarsku imovinu, dao čuvenu izjavu da će „kursevi akcija, kako se čini, trajno imati visok nivo“²⁵. Isto tako, u mjesecima nakon velikog sloma, Fišer je nastavio da uvjerava investitore kako će oporavak doći vrlo brzo. To je pravi pokazatelj kako su tada ekonomisti slabo stajali sa svojim prognozama. Nažalost, ni danas ne stoje ništa bolje.

Na krizu tridesetih godina nije promptno reagovao ni Džon Mejnard Kejn (*John Maynard Keynes, Baron Keynes, 1883–1946*). Ako se ne uzme u obzir njegov rad „Kraj lese-fera“ (*The End of Laissez-Faire*) iz 1926. godine i neki drugi članci o zlatnom standardu i novcu, čime je iskazao negativno mišljenje o tada vladajućem liberalnom ekonomskom modelu i njegovoj nužnoj promjeni, Kejnsovo direktno reagovanje na veliku krizu uslijedilo je tek u februaru 1936. godine, objavljivanjem knjige **Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca** (*The General Theory of Employment, Interest and Money*). Nekoliko mjeseci kasnije objavljena je i u Sjedinjenim Državama.

Kejn je bio britanski ekonomista, političar i matematičar. Ubraja se u najuži krug najznačajnijih ekonomista dvadesetog vijeka. „Kejnizizam“ je izveden iz njegovih ideja i imena i imao je dugi niz godina presudan uticaj na ekonomske i političke teorije. Tako je, npr. američki predsjednik R. Nikson, ukidajući konverziju dolara u zlato 1971. godine, rekao: „Svi smo mi Kejnzijanci“.

Najvažnije Kejnsovo djelo je navedena **Opšta teorija**. Tu Kejn želi da dokaže da slobodan tržišni mehanizam ne uspostavlja spontano ekonomsku ravnotežu, pogotovo da ne dovodi do pune zaposlenost, već baš obrnuto, spontano teži neravnotežama koje se manifestuju velikom nezaposlenošću, krizama i privrednim ciklusima. Kejn je tvrdio da u osnovi svega toga stoje poremećeni odnosi između štednje i investicija. Po njemu, u uslovima neregulisanog tržišta, štednja ima tendenciju da raste, a investicije tendenciju da padaju. Pod štednjom je podrazumijevao svako suzdržavanje od potrošnje i investicija, time, naravno, i nereinvestirani profit kod svih onih koji ga posjeduju.

Kejn je došao do zaključka da je problem nedovoljnog investiranja moguće riješiti javnim investicijama, tj. investicijama države. Država, i kad nema sredstava prikupljenih u budžetu, može i treba da potreban nivo investicija obezbijedi deficitarnim finansiranjem. Po

Kejnso, deficitarno finansiranje države, u uslovima opšte depresije, ne dovodi do inflacije. To su potvrdila i najnovija iskustva, kada su i američke Federalne rezerve i Evropska centralna banka emitovale bilionske iznose dolara i evra, ne izazivajući inflaciju.

Značajno je imati u vidu da, po Kejnso, nije bitno u šta se investira (naravno da je prevashodno mislio na investicije u javne radove i infrastrukturu), već je bitno da se investira. Iz ovoga je jasno da Kejn nije bio zagovornik državnog intervencionizma radi preraspodjele dohotka, kako su mu neki krugovi prigovarali i tvrdili da je protiv slobodnog tržišta i da je zagovornik socijalističkih ideja. U Sjedinjenim Državama, Kejnso su prikazivali i kao kvazimarksistu. On je to oštro demantovao i sa ponosom izjavljivao da će ga „klasni rat naći na strani obrazovane buržoazije“, a što se marksizma tiče opisivao ga je kao „vjerovanje, koje pretpostavljajući kukolj žitu, izdiže neotesani proletarijat iznad buržoazije i inteligencije“²⁶. Kejnso je, u stvari, cijenio ekonomsku efikasnost kapitalizma, ali „isti taj kapitalizam je u mnogo čemu sasvim neprihvatljiv“. Karakterisao ga je kao sistem u kojem od najogavnijih ljudi, vođenih najogavnijim motivima, očekujemo da učine nešto dobro za zajednicu. „Naš se problem sastoji u tome da stvorimo društveno uređenje koje će biti što je moguće efikasnije, a da pri tome ne povrijedi naše shvatanje zadovoljavajućeg načina života“²⁷.

Bez obzira na to što je, kako vidimo, vrlo grubo omalovažavao nosioce lijevih ideja i pokreta, savremene socijaldemokratske partije se ne odriču Kejnso. Svakako zbog toga što je Kejnso ipak bio prvi koji je otvoreno izrazio sumnju u samodovoljnost tržišta i u spontani mehanizam ponude i potražnje i bio prvi zagovornik državnog intervencionizma. Tek je nakon Kejnso legalizovana državna intervencija u ekonomske tokove, danas poznata kao fiskalna i ekonomska politika.

Kejnso i kejnizizam (mislimo na sve njegove potonje sljedbenike i zagovornike) izveli su pravu revoluciju, kako u ekonomskoj teoriji, tako i u ekonomskoj praksi. Gotovo pedeset godina su liberalna teorija i liberalna praksa bile potisnute na marginu od strane kejnizizma. Sa pojavom hladnog rata prvo se, uporno, na scenu vraćaju liberalne teorije, prije svega kao hladnoratovsko oružje. Isto tako, kada je u osamdesetim godinama prošlog vijeka, kao posljedica naftne krize, došlo do pojave tzv. „stagflacije“ (inflacija i stagnacija istovremeno) pojavila se sumnja u djelotvornost kejnizizma i on je tada prilično brzo napušten u praksi nekih najrazvijenijih zapadnih zemalja (reganomika, tačerizam). Upravo od tada počinju da se akumuliraju faktori krize koja danas potresa svijet. Za sve to vrijeme, u ekonomskoj teoriji dominirala je ideologija nad naukom. Sljedeći primjer to ilustruje na pravi način.

Tzv. Sejov zakon (Sejova teorema)²⁸ vladao je ekonomskom teorijom više od sto godina prije Kejnso. Suština mu je da „svaka ponuda sama kreira svoju tražnju“. Sudeći prema tome sa kakvom su euforijom to prihvatili i provodili liberalni, odnosno neoliberalni krugovi, nije isključeno da bi Sej za to dobio i Nobelovu nagradu za ekonomiju da je za njegovog života ta nagrada postojala, iako je to što je on tvrdio bila i ostala potpuna besmislica. Ne treba poznavati ni osnove ekonomske teorije da bi se znalo da to nije tako. Ponuda i potražnja u uslovima slobodnog tržišta susreću se tek *post festum*, pa ako bi se složile i poklopile, prije bi to bila puka slučajnost nego zakonito pravilo. Vidjeli smo da su i Marks i Kejnso

²⁵ Njemačka Wikipedia.

²⁶ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979. str. 181. i 182.

²⁷ Džoan Robinson, *Ekonomika filozofija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1981, str. 62.

²⁸ Žan Batist Sej (fr. Jean-Baptiste Say, 1767–1832), francuski ekonomista.

tvrdili da se rast proizvodnje u kapitalizmu dešava sa istovremenim sužavanjem potrošnje, što na kraju rezultira krizom. Međutim, „sve do kraja tridesetih godina vladao je na jednom važnom i velikom američkom univerzitetu nepisani zakon da ne može odbraniti doktorsku disertaciju kandidat koji ozbiljno ubraja manjak kupovne moći među uzroke depresije“²⁹. Očigledno, tamo se, umjesto nauke, njeguje teologija.

Za razliku od svojih radova napisanih prije i poslije *Opšte teorije*, koji su primjeri dobrog stila i jasnih misli, ona je loše napisana i teško je razumljiva čak i onima kojima je engleski jezik maternji jezik. Puna je neuobičajenih termina i izraza. Vlada mišljenje da je prerano objavljena, jer čak i u naslovu tog prvog izdanja nema zareza tamo gdje mu je mjesto. Navodno da je i Kejns govorio kako je žurio jer se bojava da bi ga neko od kolega ekonomista mogao preduhitriti. Rival, ali ne i oponent, bio mu je vršnjak A. Šumpeter (obojska su rođeni 1883. godine, kada je umro K. Marks), koji je imao tri ambicije (da bude najveći ekonomista svoga vremena, najbolji jahač i najveći ljubavnik) od kojih, kako je govorio, jednu nije ispunio. Oponent mu je bio ortodokсни liberal F. Hajek, koji je nakon Kejnsove smrti govorio da je Kejns, u njihovom posljednjem međusobnom razgovoru, relativizovao neke svoje bitne postavke. Naravno, za istoriju važi samo ono što je Kejns za života napisao i objavio.

Opšta teorija prevedena je i na srpski jezik (primjerak imam u svojoj biblioteci), ali zainteresovane upućujem na radove Džozan Robinson, koja je bila Kejnsov student i vrlo uspješan tumač (*egzegeta*) njegove zamršene *Opšte teorije*. Tako rade i snalaze se mnogi širom svijeta.

Poznati filozof Bertrand Rasel rekao je da je Kejns najinteligentniji čovjek kojeg je ikada sreo. Godine 1942. Kejns je dobio plemićku titulu barona od Tiltona u okrugu Saseksa i mjesto u Domu lordova. Umro je 1946. od infarkta u 63. godini života.

1.4. Liberalizam i neoliberalizam

Liberalne teorije poznate su, uglavnom, pod dva imena, kao klasična liberalna i kao neoliberalna, kod koje opet ima više podvarijanti. Obe, u osnovi, zastupaju stavove da su privatna svojina i slobodna tržišna konkurencija ne samo najbolji, već i jedini mehanizmi koji obezbjeđuju optimalno funkcionisanje ekonomije, kako na mikro-nivou – ekonomije preduzeća, tako i na makronivou – ekonomije države ili nacionalne ekonomije. Klasična liberalna teorija, privatnog vlasništva i slobodnog tržišta, vladala je od Smitovog vremena (kraj 18. vijeka) pa sve do tridesetih godina dvadesetog vijeka, do pojave velike svjetske ekonomske krize.

Treba reći da je nakon Prvog svjetskog rata, vezano za Oktobarsku revoluciju u Rusiji (koja je, kako se zna, bila ukinula privatno vlasništvo, a u početnom stadijumu čak i robno-novčane odnose koji su imali višemilijunsku istoriju), klasična liberalna ekonomska praksa značajno podstaknuta i ojačana u ekonomijama svih zapadnih zemalja. Doktrina čistog nekontrolisanog tržišta maksimalno je bila korišćena, između ostalog, da bi dokazala svoju prednost nad sovjetskim netržišnim, planskim modelom. Tako je ta doktrina, naročito zalaganjem za povratak na zlatni standard, pripremila i bila neposredni povod teške svjetske ekonomske krize krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina dvadesetog vijeka.

I pored toga što su se krize u svijetu kapitalizma pojavljivale i ranije (vidjeli smo da ih je Marks već bio objasnio), kriza tridesetih godina prošlog vijeka iznenadila je svijet. Bila je posebno teška. Izazvala je dotad nezabilježen pad proizvodnje, veliku nezaposlenost i veliku bijedu širokih slojeva. Tako se npr. zna da nijedan Amerikanac tokom Drugog svjetskog rata nije imao potrebu da ostane bez ijednog ručka, a za vrijeme te krize životi mnogih Amerikanaca bili su bukvalno ugroženi. Do tada važeća klasična liberalna teorija bila je sasvim zatečena pojavom krize i nije nudila nikakav model rješenja. Državne vlasti su reagovale isključivo spontano. U anglosaksonskim zemljama, sve do pojave Ruzveltovog Nju dila (New Deal, Nova politika) mjere koje su preduzimane djelovale su kontraproduktivno. Državne vlasti i centralne banke provodile su restriktivnu monetarnu politiku i tako pojačavale krizu. Za razliku od toga, mjere koje je preduzela nacistička vlast u Njemačkoj, bile su djelotvorne, ekonomski gledano.

1.4.1. Kolokvijum Volter Lipman (*Colloque Walter Lippmann*)

Kriza tridesetih godina zainteresovala je brojne građanske ekonomiste, ne samo Kejnsa. To su bili svi oni koji su apsolutno odbacili sovjetski model ekonomije i društva, sa državnom svojinom i državnim planiranjem, a istovremeno nisu mogli da ne prihvate činjenicu da dotadašnji model liberalnog kapitalizma ne funkcioniše kako treba i da, ako se ništa ne bude preduzelo, može da dovede u pitanje i sam kapitalizam kao sistem. Tako je, na jednom skupu ekonomista i industrijalaca održanom u Parizu od 26. do 30. avgusta 1938. godine, poznatom kao „Kolokvijum (razgovor) Volter Lipman“³⁰ (*Colloque Walter Lippmann*), razmatran poraz klasičnog liberalizma i istovremeno su tražene mogućnosti za jedan novi ekonomski sistem koji bi se razlikovao, kako od dotadašnjeg Laissez-faire³¹ liberalizma, tako i od svih „kolektivističkih“ ideologija koje su se do tada bile pojavile i koje su se agresivno nametale. Osnov za razgovor bila je knjiga Voltera Lipmana „Dobro društvo“ (*Good Society*), izašla 1937. godine, u kojoj je on podvrgao oštroj kritici socijalizam, nacional-socijalizam i fašizam. Izrazio je i ambivalentan stav prema Ruzveltovim ekonomskim i socijalnim reformama u okvirima Nju dila, iz čega se može zaključiti da mu ni Kejnsov model nije u svemu bio prihvatljiv.

Na Lipmanovom kolokvijumu pojavilo se i novo ime: „**neoliberalizam**“. Svakako da se i time željela istaći razlika i namjera da se napravi diskontinuitet sa dotadašnjim imenom „**liberalizam**“, iz čega treba izvesti zaključak o njegovoj kompromitaciji. Novo ime se pripisuje francuskom ekonomisti Bernardu Lavergnu, koji je bio učesnik na tom Lipmanovom kolokvijumu i koji ga je tom prilikom „skovao“.

Kad smo već kod imena, treba spomenuti i sintagmu „hladni rat“. Izrekao ju je Bernard Baruh (B. Baruch), američki investitor, berzanski špekulant, savjetnik i saradnik američkih predsjednika Vilsona i Ruzvelta. Baruh je bio inspirisan Lipmanovom knjigom *The Cold War* („Hladni rat“) izdatom 1947. godine. Ovo iznosimo zbog toga što je među učesnicima kolokvijuma, od njih 26, koliko je poimenično ustanovljeno da je bilo prisutno, bila većina onih koji su se, nakon izbijanja poslijeratnog međublokovskog konflikta poznatog kao „hladni rat“, bezrezervno svrstali u odbranu „slobodnog svijeta“ i u tom cilju osnovali svoje posebno društvo.

²⁹ John Kennet Galbraith, *Novac, odakle je došao, kamo je otišao*, Stvarnost, Zagreb, str. 271.

³⁰ Volter Lipman (1889–1974) bio je vrlo uticajan američki novinar, pisac i medijski kritičar. Svojevremeno, kao kolumnista, bio je poznat i na našim prostorima. Svakako ga se sjećaju starije generacije. Rođen je u Njujorku, a roditelji su mu bili njemački Jevreji.

³¹ Na francuskom lese-fer ima doslovno značenje: „neka sve ide svojim tokom, samo od sebe.“

1.4.2. Osnivanje društva Mont Pelerin (MPD)³²

Poznati austrijski liberalni ekonomista Fridrih Hajek (*Friedrich von Hayek*), koji je bio prisutan i na kolokvijumu Voltera Lipmana 1938. godine, uputio je poziv i okupio 36 učesnika, koji su na zasjedanju od 1. do 10. aprila 1947. godine osnovali MPD i usvojili Proklamaciju ciljeva (*Statement of Aims*). Lako je pretpostaviti da su među osnovnim ciljevima bili: odbrana i podsticanje slobode, pravne državnosti, privatnog vlasništva i konkurencije. Društvo je svake godine održavalo centralne i brojne regionalne skupove. Društvo, formalno, postoji i dan-danas (posljednja sesija održana je u Pragu u septembru 2012. godine). Kroz njega je prošlo osam nobelovaca,³³ među kojima su, naravno, Hajek i Fridman. U godinama liberalnog trijumfalizma, naročito u vrijeme „reganomike“ i „tačerizma“ neki liberali su napustili termin „neoliberalizam“, jer je djelovao nepravovjerno i ponovo se vratili klasičnom liberalizmu.

Kao što je poznato, Regan je ostao upamćen po tome što je zabranio povratak u službu svim kontrolorima leta koji su bili u štrajku, a Tačer je bila poznata kao TINA (there is no alternative) – nema alternative njenim stavovima. „To su potom prihvatili i Toni Bler i većina evropskih socijaldemokratskih partija. Oni svoje odluke, bez obzira na to da li je reč o unutrašnjim ili spoljnopoličkim, ne objašnjavaju svojim političkim uverenjima i izborima koje prave, već nužnostima razvoja – a tome nema alternative; ovakav politički poredak je kao usud, tvrde neoliberali, nužna i logična stvar“³⁴.

Oko termina „liberalizam“ i „neoliberalizam“ nedavno je u dnevniku *Politika* vođena vrlo žučna rasprava. Za neke neutralne posmatrače to je djelovalo kao da u tome o čemu se spore nema nikakve nauke, jer da je ima, ne bi razlika među njihovim mišljenjima bila tako velika i vidjelo bi se oko čega se spore. Ovako su djelovali kao međusobno posvađani fudbalski navijači. To je pravi indikator gdje nam se danas nalazi ekonomska nauka.

O učincima MPD postojala su sve vrijeme dijametralno suprotna mišljenja. Međutim, što se savremena kriza više odugovlači i, posebno, što srednji slojevi društva sve više osiromašuju i potpuno nestaju, sve je manje onih koje privlače jalove liberalne floskule o „slobodnom tržištu“ koje će, samo od sebe, uspostaviti privremeno narušenu ravnotežu. MPD ne nudi nikakva praktična rješenja. Mi koji znamo za onu Njogoševu „pokoljenja djela sude“, moramo biti na strani onih za koje montpelerinisti nisu nikakvi nepristrasni naučni istraživači, već privrženi hladnoratovski bojovnici. Probleme svjetske ekonomije i svjetskog društvenog poretka trebalo je tražiti na planu konvergencije dvaju suprotstavljenih sistema, a ne u njihovoj konfrontaciji, i na kraju, u provođenju osvete nad poraženim.

Povodom posljednjeg praškog zasjedanja politolog Jirgen Nordman (*Jürgen Nordmann*) opisao je spektar političkog pozicioniranja MPD na sljedeći način: „Svako, van insajdera, ko već poznaje MPD drži ga ili za gral slobode (sveti gral) ili za ideološku Sjevernu Koreju globalnog kapitalizma“³⁵. Prema tome, teško je procijeniti buduće programske ciljeve MPD. Vrlo je vjerovatno da će glavnina ostati vjerna doktrini slobodnog, neregulisanog tržišta, ali ne treba isključiti i druge koncepte, kao što je npr. njemačka varijanta poznata kao „Društvena tržišna privreda“ (*Soziale Marktwirtschaft*), koja je svojevremeno nastala kao podvarijanta liberalizma. I ona polazi od tržišta kao nezamjenjivog organizacionog instrumenta,

ali uključuje i aktivnu politiku države koja nastoji da eliminiše negativne učinke tržišta, kao što su monopoli i prekomjerne socijalne razlike i raslojavanja. Upravo dok ovo pišemo, svjetske informativne agencije prenijele su vijest da se u Njemačkoj ukidaju školarine na fakultetima (u dvjema pokrajinama gdje su još postojale) i da će studiranje biti besplatno.

Praksa je, kao neprikosnoveni sudija, pokazala i u sadašnjoj krizi, da je model socijalne tržišne privrede neuporedivo uspješniji od čistog tržišnog. Njegova deviza „blagostanje za sve“ na tragu je Aristotelove postavke o upravljanju ekonomijom radi opšteg dobra³⁶.

2. ŠIPRAŽJE ALGBRE EKONOMSKOJ TEORIJI NEĆE OBEZBIJEDITI STATUS NAUKE

Potrebno je prvo nešto kratko da kažemo o tome šta je, uopšte, nauka, a posebno, šta je ekonomska nauka. Poštedjećemo čitaoce mnogo toga suvoparnog i dosadnog ako kod ovih definicija prvo počemo od gesla trajnog djelovanja Londonske škole ekonomike i političkih nauka (*London School of Economics and Political Science –LSE*), jednog od vodećih svjetskih univerziteta u oblasti pravnih, ekonomskih i društvenih nauka. Njen moto glasi: „prepoznati, razumjeti i shvatiti uzroke stvari“ (*Rerum cognoscere causas*). Nema bolje i preciznije definicije nauke od ove. Prema tome, nauka, u svakoj oblasti, treba prvo da utvrdi šta se događa i zašto se događa, šta su uzroci, a šta su posljedice, i drugo, da to sistematizuje i na jasan način učini dostupnim javnosti.

Dogodilo se da i definicija ekonomske nauke, koja je uglavnom opšteprihvaćena i najviše se koristi, potiče od dugogodišnjeg rukovodioca Odsjeka ekonomskih nauka u LSE, profesora Lajonela Robinsa (*Lionel Charles Robbins*, 1898–1984). On je u jednom svom poznatom eseju iz 1932. godine napisao: „Ekonomika je nauka koja proučava ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i ograničenih sredstava koja imaju alternativne namjene“³⁷. Iz toga je izveden skraćeni naziv po kojem je „racionalna alokacija resursa“ predmet izučavanja ekonomske nauke. Problem je u tome što je ta sintagma suviše apstraktna i gotovo potpuno neoperativna. Nažalost, sama ekonomska nauka do sada je malo učinila da je operacionalizuje. Svakako da je ispravno polaziti od toga da su sredstva ograničena u odnosu na potrebe i da zbog toga sa sredstvima treba racionalno postupati, ali se ne može stati na pola puta i ne reći čije su potrebe u pitanju i koji je prioritet njihovog rangiranja i podmirenja. Drugim riječima, racionalan tretman sredstava trebalo bi da, istovremeno, znači i racionalan tretman potreba. To su dvije strane iste medalje. Zbog toga je, kako smo to već naprijed konstatovali, Marks i zahtijevao da politička ekonomija kao kumulativna ekonomska nauka treba da počinje svoje analize sa stanovništvom. Stanovništvo je osnovni ekonomski faktor. Masa i stepen obrazovanja stanovništva determinišu potencijal svake ekonomije. Međutim, kakvo bi to bilo razmatranje kategorije stanovništva, ako ne bi uključivalo analizu raspodjele novostvorene vrijednosti na pojedine kategorije stanovništva, a od toga liberalna teorija bježi kao đavo od krsta. Liberalni,

³² Mont Pelerin je greben nadomak Ženevskog jezera u Švajcarskoj, po kome je društvo dobilo ime, gdje u turističkim objektima održava svoja zasjedanja.

³³ Veliko je pitanje da li nagradu za ekonomiju treba smatrati Nobelovom. Nema je u Nobelovom zavještanju. Naknadno je uključena i isplaćuje je Švedska centralna banka „u spomen na Nobela“.

³⁴ Šantal Muf, belgijska filozofkinja, o politici i političkom, i novim strategijama evropske ljevice, dnevnik *Danas*, 24–25. maj 2008.

³⁵ Prema njemačkoj Vikipediji, koja se poziva na F.A.Z. od 7. septembra 2012. god.

³⁶ Njemački ministar i savezni kancelar Ludwig Erhard (*Ludwig Wilhelm Erhard* 1897–1977) napisao je knjigu „Blagostanje za sve“ (*Wohlstand für Alle*), koja je u periodu 1957–1964. imala osam izdanja.

³⁷ „Economics is a science which studies human behavior as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses.“

odnosno ortodoksni ekonomisti, kako ih je svojevremeno nazvala nepristrasna Džoan Robinson, dovedeni su u nezgodnu situaciju i „možda je to razlog zbog koga su se iskrili da se sakriju u šipražje algebre, ostavljajući da ideološku baklju nosi tvrdnja da su kapitalističke institucije bedem slobode.“³⁸ (boldovao N.M.)

Upotrebu matematike u ekonomskim naukama niko razuman ne može dovoditi u pitanje. Ako igdje važi sentenca „sve je u broju i mjeri“ (*omnia in numero et mensura est*), onda važi u ekonomiji. Međutim, ono što su radili pojedini liberalni i neoliberali teoretičari, od pedesetih godina dvadesetog vijeka do danas, prešlo je svaku mjeru. Oni su osnovni ekonomski problem – optimalno funkcionisanje ukupne društvene privrede – prepustili nekakvom fiktivnom *homo oeconomicus* koji će, na potpuno slobodnom tržištu,

Formula 1.

$$C = SN(d_1) - Xe^{-rT}N(d_2),$$

... gde

$$d_1 = \frac{\log\left(\frac{S}{X}\right) + \left(r + \frac{\sigma^2}{2}\right)T}{\sigma\sqrt{T}} \text{ and } d_2 = d_1 - \sigma\sqrt{T}.$$

Formula 2.

Formula 1. pripada ekonomistima Kanađaninu Majronu Skoulsu (*Myron S. Scholes*) i Amerikancu Robertu Mertonu (*Robert C. Merton*), a formula 2. je iz jednog priloga dva autora, koji je objavljen 22. maja 2009. godine u F.A.Z. pod naslovom „*Quo vadis, Ökonomik?*“ („Kuda ideš, ekonomiko?“).

Skouls i Merton su 1997. godine dobili nagradu za ekonomske nauke švedske centralne banke (*Reichsbank*) u spomen na Alfreda Nobela (to je službeni naziv nagrade), „za njihov razvoj matematičke formule za određivanje vrijednosti opcija na berzi“.

Skouls i Merton su svoju formulu koristili u poslovanju hedž fonda **Long-Term Capital Management (LTCM)**, u čijem su direktorijumu bili.

Kao što je poznato, hedž fondovi su, uglavnom, američki investicioni fondovi koji su bili i ostali bez ikakvog javnog nadzora. To su im obezbjeđivali vlasti SAD-a, koje su godinama odbijale svaki pokušaj da se nadzor uvede i da bude jednak, kao i za sve druge finansijske ustanove. Tako je, npr. LTCM fond sam propisao da minimalan ulog po ulagaču bude deset miliona USD sa minimalnim trajanjem od tri godine i praktično bez mogućnosti saznanja ulagača o vrsti posla kojim se fond bavi. Fond je osnovan 1994. godine i do bankrota 1998. godine isplaćivao je ulagačima prinos na uložena sredstva

rukovođen svojim i samo svojim ličnim interesom, obezbijediti opšte dobro i blagostanje za sve. U to niko sa strane ne treba da se miješa, ni država ni nauka. Nauka je, po liberalima, trebalo da sebi nađe mjesto u parcijalnim analizama, analizama granične korisnosti, međusektorskim analizama, teorijama igara, teorijama odabira portfelja hartija od vrijednosti i drugim segmentiranim kategorijama. Računalo se da će maksimalno korišćenje algebre, svemu tome obezbijediti naučni oreol. Međutim, „javnost zahtijeva rješenje onoga što smatra problemom. Ako ekonomisti nemaju odgovora, to se smatra njihovim intelektualnim bankrotom“³⁹. Nažalost, sve je manje bilo rješenja, a sve više bankrotstava svake vrste. Naravno, da ni najsloženije formule nisu pomogle.

između 30 i 40%. To su donosili spekulativni poslovi. Tako je, npr. početkom 1998. godine LTCM na vlastiti kapital od okruglo 4 milijarde USD imao portfolio od 125 milijardi USD po osnovu praznih prodaja (prodao je nešto što u vrijeme same prodaje nije imao). Taj mu je portfolio bio kolateral (hipoteka) da bi mogao da pozajmi enormna tuđa sredstva u vrijednosti tadašnjih 1,25 biliona USD (što po današnjoj kupovnoj snazi iznosi 1,86 biliona USD), kojima je ušao u poslove sa derivatima, obligacijama i opcijama. U tim poslovima su Merton i Skouls „bili potkovani“ Nobelovom nagradom iz 1997. godine. Fond je bankrotirao već 1998. godine.

Do krize fonda 1998. godine došlo je usljed jakih potresa na svjetskom finansijskom tržištu, posebno zbog valutne krize u Rusiji. Već u septembru te godine, fond je imao gubitak od 4,6 milijardi USD, što je bilo veće od njegovog ukupnog vlastitog kapitala. U strahu od insolventnosti fonda i potom opšteg sloma američkog i svjetskog finansijskog tržišta, brzo je organizovana i sprovedena „operacija spasavanja“ u režiji američkih federalnih rezervi (Centralne banke SAD-a). Takva sanaciona akcija je sve do izbijanja krize 2007. godine bila izuzetak i može se smatrati predigrom svega onoga što će, u tom smislu, biti u krizi primijenjeno. Mislimo u prvom redu na enormnu upotrebu javnih sredstava (sredstava poreskih obveznika) za sanaciju privatnih korporacija i banaka.

³⁸ Džoan Robinson, *Ekonomska filozofija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1981, str. 98.

³⁹ Lester C. Thurow, *Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije*, Cekade – Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, 1987, str. 79.

Merton danas radi kao profesor na Harvardskoj poslovnoj školi, a Skouls ponovo vodi jedan hedž fond koji upravlja imovinom od oko pet milijardi USD. Skouls je 2005. godine osuđen zbog izbjegavanja poreza od 40 miliona USD, što je učinio nezakonitim amortizacijama u LTCM. Njihov slučaj, nažalost, pokazuje da se Nobelovim imenom podržava praksa razvijanja virtualnih finansijskih instrumenata „koji nisu ni novac, ni realna dobra“, nešto što nema nikakve praktične veze sa realnom ekonomijom.

Demonstracije formulama i dalje prelaze svaku mjeru. Tako, npr. agencija Blumberg (Bloomberg) donosi vijest kako Bazel III postaje sve komplikovaniji: „Prvi bazelski sporazum za bankarsku regulaciju, koji je 1988. stupio na snagu, imao je 30 strana i sadržavao je jednostavne aritmetičke račune. Njemu nasuprot, sporazum Bazel III ima 509 strana sa 78 diferencijalnih jednačina“. Rezultat je poznat, takav „sporazum“ neće niko nikad da primjenjuje, pa će zbog toga biti veća šteta nego korist. Korist će imati autori koji će to svakako dobro naplatiti.

Evo šta je „o matematici u ekonomskoj nauci“ napisao matematičar Kejns u Opštoj teoriji: „Preveliki dio najmlađe ‘matematičke’ ekonomske nauke samo je bučkuriš, netačan kao i početne pretpostavke na kojima se zasniva, a koje autoru dopuštaju da izgubi iz vida zamršenost i međuzavisnosti stvarnog svijeta u šumi neumjerenih i beskorisnih simbola“⁴⁰.

Kada u svjetskoj ekonomskoj teoriji nema jednostavnog i jasnog pisanja, onda ga ne treba očekivati ni na našim prostorima. Tako smo, npr. imali u rukama Ekonomski priručnik za novinare, garniran formulama. Autor mu je ekonomista koji sebe drži za naučnog radnika i nalazi se danas na vrlo uglednom i vrlo unosnom položaju, pa bi trebalo očekivati da zna da formule nisu za novine. Ne kaže se badava da svaka formula, bilo gdje se nalazila, pogotovo u novinarskim prilozima, smanjuje broj čitalaca za polovinu. Drugi primjer su tekstovi u kojima autori, pomoću složenih analitičkih izraza, razmatraju tematiku primarnog novca i novčane mase, ali se iz toga ne može zaključiti ni od čega su pošli ni do čega su došli. Znamo za mišljenja da su kod nas glavni, ako ne i jedini, zagovornici matematike u ekonomskoj teoriji bili oni koji prethodno nisu uspjeli na tehničkim studijama.

Ipak se nešto mijenja. Ekonomisti počinju da uviđaju da, ako ne žele da budu do kraja marginalizovani, onda moraju da se potrude da ponude teorije koje će vrijediti u stvarnom životu. Treba se uzdati u nove, mlade generacije. Imamo informacije iz prve ruke, od studenata sa Harvarda, koji praktikuju da vrlo žučno reaguju kada im se nastavnici pokažu nespremni da ponude nove, suvisle ideje za aktuelne probleme. Niko više neće da sluša o idejama koje je sadašnja kriza „bacila u prašinu“.

Odgovore na krizu tražili su i mladi naučnici iz cijele Evrope i SAD-a koji su, sredinom juna u univerzitetskom gradu Tibingenu, održali skup pod naslovom „Preispitivanje ekonomike“ (*Rethinking Economics*). Tom prilikom istakli su da o tom preispitivanju „nažalost, malo toga primjećujemo na univerzitetima“. Takođe, na „Slobodnom univerzitetu“ u Berlinu studenti su organizovali seriju predavanja pod naslovom „Alternative mainstream ekonomici“, kao što i širom Njemačke „studenti ekonomije sami drže kongrese i seminare o problemima privrede i ekonomske nauke“. Više hiljada ekonomista priključilo se Svjetskoj ekonomskoj organizaciji (*World Economic*

Association), „koja ekonomsku nauku želi da obnovi sadržajno i metodski“. Sličnim ciljevima teži i Sorošev INET (*Institute for New Economic Thinking*), osnovan 2009. godine, sa ulaganjima od više desetina miliona USD u istraživačke projekte usmjerene na prevazilaženje krize⁴¹.

Kada se radi o alternativni postojećoj ekonomici, naše je mišljenje da bi sve ekonomske rasprave sa naučnom pretenzijom, trebalo pisati po određenom kodeksu, odnosno, po konsenzusom prihvaćenom modelu. Trebalo bi da autor prvo definiše probleme koje razmatra, zatim, da jasno iznese zaključke do kojih je svojim istraživanjem došao i konačno, da to obrazloži. Obrazloženje, između ostalog, treba da sadrži metode kojima se autor služio u svom istraživanju. Poznato je da se u razmatranju ekonomskih kategorija koriste dvije osnovne metode: analitička i komparativna. Ni u jednoj ne treba izbjegavati matematiku. Matematiku u ekonomskim naukama, jednako kao i u prirodnim i tehničkim, treba koristiti svuda gdje je to potrebno. Problem nastaje onda kada se matematika apriori nameće, ne da bi se došlo do potrebnog saznanja i rješenja problema, već da bi autor sebi obezbijedio tobožnji status teoretičara i naučnika. Naglašavamo da model koji predlažemo neće ograničiti kreativnu slobodu autora. Naprotiv, afirmisaće je. Tekstovi po njemu pisani izazvaće interes kod čitalaca, a samo u čitanju je smisao pisanja.

3. STEPEN PODMIRENJA POTREBA STANOVNIŠTVA TREBALO BI DA JE JEDINO MJERILO USPJEHA KAKO EKONOMSKE TEORIJE, TAKO I EKONOMSKE PRAKSE

Nema potrebe pozivati se na Marksa radi dokazivanja tvrdnje da privatno vlasništvo i liberalni tržišni mehanizam (a to je, po Marksovoj definiciji, kapitalistički način proizvodnje), proizvode i usluge proizvodi ne radi zadovoljenja potreba stanovništva, već radi što većeg profita (što veće stope povrata na uložena sredstva kako se, eufemistički, profit danas naziva). To je vidljivo svuda i na svakom mjestu. Primarno opredjeljenje tih „proizvođača“ je prometna, a ne upotrebna vrijednost. Njima je najbolja varijanta da se upotrebna vrijednost i ne pojavljuje i da „kapital neposredno pravi kapital“. Upravo je to bio slučaj sa ezoteričnim finansijskim derivatima koji su bili inicijalna kapisla aktuelne krize.

Naprijed navedeno, naravno, nije saglasno sa Kejnsovom decidnim stavom koji glasi: „Potrošnja je jedini cilj i isključiva svrha čitave ekonomske aktivnosti“⁴². Kejnsove pristalice, zastupnici ordo-liberalizma (liberalizam sa regulativnim okvirom) i teorije i prakse „društvene – socijalne tržišne ekonomije“, prihvatili su kao izazov da pomire zahtjeve za profitom i zahtjeve za podmirenjem potreba.

Zagovornici društvene tržišne privrede definisali su je kao društveni i ekonomsko-politički model koji ima za cilj da na bazi tržišne konkurencije poveže slobodnu preduzetničku inicijativu sa socijalnim napretkom zasnovanim na stvorenom materijalnom učinku. Drugim riječima, da se proizvede što više, kako bi bilo više za raspodjelu i preraspodjelu. Samo prethodno proizvedena dobra mogu da se prema potrebi preraspodjeljuju kroz socijalni program, što se, naža-

⁴⁰ Kejns, „Opšta teorija“, pogl. 21, III.

⁴¹ Olaf Storbeck und Norbert Häring, *Was nun, Herr Smith?* Handelsblatt br. 134. od 13.07.2012, str. 2 i 3.

⁴² Citirano prema: Jacques Attali, Marc Guillaume, *Anti-ekonomika*, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 1978, str. 97.

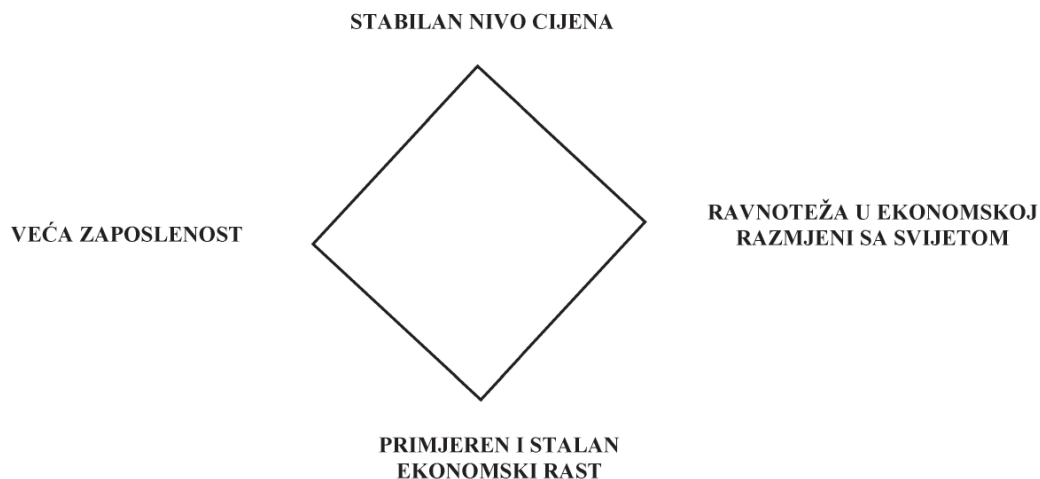
lost, često nije imalo u vidu. Protagonisti socijalne tržišne privrede vide u njoj „treći oblik: pored neregulirane tržišne privrede i krute dirigovane-državne privrede“. Socijalna tržišna privreda predstavlja se od strane njenih zagovornika kao mirotvorna formula „koja pokušava da dovede u razumnu ravnotežu ideale pravednosti, slobode i privrednog rasta“⁴³.

Poslije formulisanja teoretskog modela društvene tržišne privrede, trebalo je naći puteve i načine da se on adekvatno primijeni u praksi. Njemački ekonomista i sociolog kulture Alfred Miler-Armak (A. Müller-Armack, 1901-1978), autor imena i koautor modela socijalne tržišne privrede, s tim u vezi pisao je: „Naša teorija je apstraktna, ona se može primijeniti u praksi, samo ako dobije konkretan smisao i pokaže čovjeku sa ulice da je dobra za njega“⁴⁴.

Taj zadatak preuzela je ekonomska politika, koja je dio ekonomske nauke primijenjen na makronivou i mikronivou. Ekonomska politika je slikovito nastupila prvo sa magičnim trouglom, a zatim sa magičnim četvorouglo. Magični trougao imao je ciljeve: stabilan nivo cijena, veća zaposlenost i ravnoteža u ekonomskoj razmjeni sa svijetom, a magični četvorougao još i cilj: primjeren i stalan ekonomski rast.

Ciljevi magičnog četvorougla uneseni su u njemački Zakon o stabilizaciji iz 1967. što znači da su i zakonski ustanovljeni. Dosljednost je, takođe, nalagala da i cilj „pravična raspodjela dohotka“ bude u zakonskoj listi ciljeva ali je prevagnulo to što je „ovaj cilj mnogo manje oštro određen od drugih“, što će reći, teže se kvantitativno definiše.

Pojam „magični“ označava da se svi navedeni ciljevi teško mogu istovremeno dostići, budući da se često međusobno ne poklapaju, nisu kongruentni i jedan drugog isključuju.

Lista ciljeva ekonomske politike je u međuvremenu značajno uvećana, a i dalje se uvećava, tako da se više i ne može predstavljati geometrijskim figurama, već se govori o katalogu ciljeva, među kojima su još i:

- uravnoteženi javni budžeti;
- pravična raspodjela dohotka;
- očuvanje zdrave okoline;
- humani radni uslovi;
- osiguranje resursa, i drugi⁴⁵.

Uspješno dostizanje navedenih ciljeva ekonomske politike dovodi zemlju u odgovarajuću makroekonomsku ravnotežu i stabilnost, kako unutrašnju tako i vanjsku. Zemlje koje praktikuju takvu ekonomsku politiku pokazale su se daleko otpornije i na sadašnju ekonomsku krizu. To pokazuju primjeri Njemačke, Austrije, Holandije i svih skandinavskih zemalja. Sve te zemlje imaju osnovnu orijentaciju na proizvodnju upotrebničkih vrijednosti radi ostvarenja postavljenih ključnih ciljeva ekonomske politike. Zna se da je npr. glavni faktor stabilnosti Njemačke njena industrijska proizvodnja. Negativan primjer su Sjedinjene Američke Države. Njihov spoljno-trgovinski deficit u sektoru realnih dobara i usluga, koga još u 1977. godini gotovo da nije ni bilo, dostizao je u godinama uoči sadašnje krize više od 700 milijardi dolara, da bi za osam mjeseci 2012. godine iznosio nešto manje od 600 milijardi dolara. U istom periodu je broj zaposlenih u proizvodnim djelatnostima, izuzev poljoprivrede, pao sa oko 25% na 9%. Broj nezaposlenih je porastao sa oko 7% na preko

9%. Najviše su eskalirali državni dugovi SAD-a. U 1977. godini bili su gotovo zanemarljivi, da bi krajem 2012. godine narasli na punih 16 biliona dolara, što je više od njihovog bruto domaćeg proizvoda. Okruglo jedna trećina godišnjih apsolutenata Harvarda zapošljava se u investicionom bankarstvu (poslovi sa hartijama od vrijednosti) i u hedž-fondovima, dakle kod onih poslodavaca čiji proizvodi nisu upotrebne vrijednosti, već neposredna brza zarada novca⁴⁶.

Navedeni podaci za SAD pokazuju da su one realnu ekonomiju zamijenile virtuelnom. Ekonomiju upotrebničkih vrijednosti ekonomijom vrijednosti. Povećanje kapitala ne vrši se posredno, preko proizvodnje upotrebničkih vrijednosti, već neposredno, kapital uvećava kapital. Koliko je to promašena ekonomska filozofija suviše je raspravljati, jer je nesporno da se samo proizvodnjom upotrebničkih vrijednosti mogu zadovoljiti potrebe stanovništva, a stanovništvo je glavni ekonomski i svaki drugi potencijal svake zemlje. Stanovništvo je mjera svih stvari. U tom kontekstu, izjava republikanskog kandidata na posljednjim predsjedničkim američkim izborima, kako ga 47% stanovništva uopšte ne interesuje, amoralna je i bezumna.

Nažalost, stanovništvo kao glavni proizvođački i potrošački faktor, ne zauzima u ekonomskoj nauci mjesto koje zaslužuje. To je zato što ekonomske nauke danas jedva da ima. Ne postoji „politička ekonomija“ koja bi, kako smo naprijed vidjeli, trebalo da bude kumulativna, integralna društvena ekonomska nauka. Tako, npr. savremena ekonomska teorija i ne zna, a kamoli da polazi od toga, da je savremena psihologija podijelila ljudske materijalne i

⁴³ Njemačka Wikipedia.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Grupa autora, *Supermacht auf Abruf* (Razorene Američke Države – Kako je svjetska sila demontirala samu sebe), Spiegel br. 45/2012, str. 84.

duhovne zahtjeve na „potrebe i želje“. To je kvalitativno drugačije od nekadašnje podjele na primarne i sekundarne potrebe kojima je svojevremeno operisala ekonomska teorija. Potrebe su svakako kategorija bez čijeg zadovoljenja ljudski život nije moguć, ali one ne uključuju samo fiziološke potrebe (hrana, odjeća, obuća, stanovanje), već i primjerenu zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i određeni nivo kulturnih potreba, kako pojedinac ne bi imao razloga da se osjeća građaninom drugoga reda. Želje su sve što je preko toga.

Nas ovdje zanima ekonomski aspekt potreba i želja. Normalno je da čovjek brine sam o sebi i da svoje potrebe i želje usklađuje sa dohotkom koji ostvaruje. Nažalost, on to iz mnogo razloga nije uvijek u stanju da čini. Do punoljetstva čovjek, u pravilu, nije u mogućnosti da ostvaruje vlastiti dohodak. Nije u mogućnosti da ga ostvaruje ni u dobi kada više nije sposoban da privređuje. U radnoj dobi, takođe, ne ostvaruje dohodak kad iz bilo kojeg razloga ne privređuje (bolest ili gubitak posla i nenalaženje novog). U svim navedenim slučajevima, kada čovjek nije u stanju da sam obezbjeđuje dohodak ili ga ne obezbjeđuje u mjeri koliko je potrebno za podmirenje potreba, društvena zajednica u kojoj živi (danas je to uglavnom država) trebalo bi da mu to obezbijedi.

Vođenje socijalne politike, naravno, nije lako i jednostavno i zato se kaže da je to svojevrsno rješavanje kvadrature kruga. Međutim, ne može se od toga bježati i gurati glavu u pijesak. Ne može se na tome štedjeti. Ako se npr. eliminiše rasipništvo, štednja neće ni biti potrebna. Kako se može naći opravdanje da država sredstvima poreskih obveznika gradi raskošne sportske dvorane i velelepne stadione, istovremeno zanemarujući socijalne programe. Danas samo monstruozi režimi ne vode socijalnu politiku. Takvi režimi su zakonito nestabilni i nedugovječni i sreća je da im brzo dolazi kraj.

Što se tiče druge kategorije koju psiholozi nazivaju želja, ne treba je, u ekonomskom i svakom drugom smislu, onemogućavati. Treba je ostaviti da se sama razvija. Bez slobodnog izražavanja želja, stao bi svaki i materijalni i kulturni napredak. Naravno da država kod ove kategorije treba da primjenjuje progresivne poreske stope za razliku od kategorije potreba gdje bi trebalo da, preko retransfera, primjenjuje negativne poreske stope.

4. ODGOVORNOST ZA NEODGOVORNOST

Poznato je da su nadležni organi u Italiji pokrenuli pitanje odgovornosti seizmologa koji nisu blagovremeno upozorili javnost na moguće razmjere razaranja nedavnog zemljotresa koji se u više navrata desio na određenom prostoru, što je izazvalo prilično iznenađenje i dvoumljenje kod velikog dijela javnosti. Javnost je, međutim, u velikoj mjeri saglasna da se traži odgovornost za ekonomske katastrofe koje su se dogodile i još uvijek se događaju kao posljedica ekonomske krize.

Kod nas je malo poznato da je na prijedlog predsjednika Obame osnovana 2009. godine Komisija američkog Kongresa sa zadatkom da ispita ilegalne i kriminalne akcije finansijskog sektora koje su proizvele krizu. Komisija je konsultovala više od 700 stručnjaka i zaključila da je kriza mogla da se izbjegne. Komisija je vršila ispitivanja neposredne uloge američkih berzi (Vol Strita) i agencija zaduženih za rangiranje obveznica u „finansijskoj katastrofi“ i stvaranju krize. Ukazala je na greške američke vlade i greške ustanova u sistemu regulacije i kontrole, računovodstvenom sistemu i inspekcijskoj

praksi i došla do zaključka da postoje različiti stepeni odgovornosti i kažnjivosti. Nažalost, sem kažnjavanja nekih pojedinačnih kriminalnih slučajeva, kao što je slučaj Bernarda Mejdofa (*Bernard Madoff*), koji je osuđen na 150 godina zatvora (o čemu smo pisali u jednom od brojeva FINRAR-a), koji je sada na slobodi nakon što je položio kauciju, drugih masovnijih kažnjavanja nije bilo.

Dvije profesorke ekonomije, Lurd Beneria (Lurdes Beneria) sa američkog Kornela (Cornell) i Karmen Sarasua sa Autonomnog univerziteta u Barseloni, objavile su 4. aprila 2011. godine prilog u španskom dnevniku *El Pais* pod naslovom „**Ekonomske zločine protiv čovječnosti**“⁴⁷. Autorke prvo citiraju da je po međunarodnom pravu zločin protiv čovječnosti „bilo koji čin koji izaziva teške patnje ili nanosi štetu mentalnom ili fizičkom zdravlju onima koji su taj čin pretrpeli, a koji je počinjen kao deo opšteg ili sistematskog napada na civilno stanovništvo“ i da je situacija koju je stvorila svjetska ekonomska kriza razlog „da se govori o ekonomskim zločinima prema čovječnosti“. Po njima, razloga za to je bilo i ranije, kao npr. za vrijeme tzv. strukturnih reformi koje su pokrenule Svjetska banka i MMF tokom 80-ih i 90-ih godina prošlog vijeka, a koje su izazvale veoma visoke socijalne troškove stanovništvu Afrike, Latinske Amerike, Azije (kriza iz 1997/98), i Istočne Evrope. Mnogi analitičari su tada ukazali da su za to odgovorne te institucije i ekonomisti koji su ih zagovarali i napravili.

Danas se u mnogim zemljama svijeta plaćaju enormni socijalni troškovi, milioni ljudi su izgubili i posao i stan i dovedeni su na ivicu egzistencije, pa se mora postaviti pitanje ko je odgovoran za to. „Postoje odgovorni, i to su konkretne ličnosti i institucije; to su oni koji su branili nekontrolisanu liberalizaciju finansijskog tržišta, direktori i firme koji su ostvarili dobit“.

Autorke tvrde: „Da smo imali jasan pojam o tome šta je to ekonomski zločin, i da je postojao mehanizam da se oni istražuju i progone, izbegli bi se mnogi od današnjih problema“. Da to nije utopija, navele su primjer Islanda. „Umesto da spašava bankare koji su uništili zemlju 2008. godine, istražni sudija je otvorio istragu protiv odgovornih za to. Cijela vlada je 2009. morala da podnese ostavku, pa je plaćanje duga banaka bilo blokirano. Island nije socijalizovao gubitke kao što to rade mnoge zemlje... već je prihvatio da odgovorni budu kažnjeni i da njihove banke propadnu“.

Književnik Goran Babić u svojoj stalnoj nedjeljnoj kolumni u jednom dnevnom listu bavio se istim problemom u Srbiji. Pod naslovom „Destrukcija ekonomije“, 8. maja 2011. godine, vrlo sažeto i vrlo precizno opisao je ono što se desilo. On kaže: „da je ukupni bilans neoliberalne vlasti u ovoj zemlji, nakon desetak godina nesmetane vladavine po svim parametrima uveliko katastrofalan. Onaj, koji bi jednog dana pokušao da pronađe neposredne i konkretne krivce za svekoliku propast, ne bi imao pretežak zadatak“. To su „ovi što su ukinuli proizvodnju i po čitavoj zemlji posijali lihvarske banke, što su obavili lopovsku privatizaciju, otjerali radnike iz njihovih fabrika i proizveli masovnu nezaposlenost“.

Ovom autoru ostale su neizbrisive zlokbne poruke nekih naših vatrenih zagovornika kampanjske tranzicije i brze privatizacije, koji su u ime ekonomske nauke nastupali na javnim tribinama sa zahtjevom „da društvenu svojinu (u stvari, javnu svojinu), ako ništa drugo, treba jednostavno uništiti“. Čovjek se pita da li su ovi tipovi imali ikakvu predstavu o posljedicama onoga što su zagovarali ili su u tome nalazili nekakav svoj lični interes. Svako ko je imao imalo razuma mogao je znati čemu to vodi. Praviti takav dar-mar

⁴⁷ Prilog smo preuzeli sa interneta, NSPM.

sa vitalnim društvenim kategorijama mora direktno da vodi u katastrofu neviđenih razmjera.

Naravno da se treba i mora tražiti odgovornost za neodgovornost. Ko je, npr. odgovoran za uništenje predratne industrije u Banjaluci? Mislimo da to ne bi bilo teško ustanoviti samo ako bi se htjelo.

Ako ne počnemo tražiti odgovornost za ono što se čini kako ne treba, kao i za ono što se ne čini, a trebalo bi da se čini, nećemo nikada ostvariti boljitak. To mora da važi za svakoga i za svaki posao koji se obavlja, bilo da se radi o teoriji ili o praksi.

ZAKLJUČCI

Za sadašnju ekonomsku krizu odgovornost snose i ekonomska teorija i ekonomska praksa. Prva zbog toga što je apsolutizovala slobodno neregulirano tržište kao samodovoljno, a druga jer je proizvodnju vrijednosti pretpostavila proizvodnji upotrebnih vrijednosti kojima se jedino mogu zadovoljiti potrebe stanovništva.

Najveći je problem u tome što nije moguća pouzdana procjena o tome šta će dalje biti. Ekonomska teorija nema aparature za predviđanje budućnosti. Zakonita smjena društvenih epoha je postavka vulgarnog marksizma i kao takva je odbačena. Humano društvo nije neumitnost i do njega neće doći spontano, već se za njega treba izboriti. U protivnom, realno su mogući dugi periodi društvene agonije.

Da do toga ne bi došlo, nužno je, prije svega, da se afirmiše nova integralna ekonomska nauka, nova „politička ekonomija“ kao spoj ekonomije, psihologije, sociologije i političke filozofije, oslobođena i lijeve i desne ideologije.

Nova nauka treba da za svoj osnovni premet izučavanja ima stanovništvo, njegove potrebe i želje.

Važno i značajno bi bilo da se uspostavi i afirmiše sistem odgovornosti za svako neodgovorno ponašanje kako u realnom ekonomskom sektoru, tako i u ekonomskoj teoriji.

IZVORI

- Adam Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* I, II, III, Kultura 1970. Beograd. Naslov originala: *An inquiry into the nature and causes of THE WEALTH OF NATIONS*.
- Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979. Naslov originala: *The Twilight Of Capitalism* 1976 by Michael Harrington, objavljeno s dozvolom Simon & Schuster, New York preko G.P.A. München.
- Tom Harvey, *The Banking Revolution – Positioning Your Bank In The New Financial Services Marketplace*, IRWING, Professional Publishing, Chicago–London–Singapore, 1996.
- Herbert Marcuse, *Um i revolucija – Hegel i razvoj teorije društva*, „Veselin Masleša“ – „Svjetlost“, Sarajevo, 1987. Naslov originala – Herbert Marcuse, *Reason and Revolution – Hegel and the Rise of Social Theory*, The Humanities Press, New York, 1954.
- John Kennet Galbrait, *Dobro društvo – humani redosled*, Beograd, 2001. Naslov originala – John Kennet Galbrait, *The Good Society, the Humane Agenda*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1996.
- John Kennet Galbrait, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1988. Naslov originala – John Kennet Galbrait, *The Age of Uncertainty*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1977.
- John Kennet Galbrait, *Novac, odakle je došao, kamo je otišao*, Stvarnost – Zagreb. Naslov originala - John Kennet Galbrait, *Money, Whence it Came, Where it Went*, Houghton Mifflin Company, Boston 1975.
- Karl Marx, *Buduće društvo – izbor tekstova*, ČGP Delo, Ljubljana, 1979.
- Kejns, Džon Mejnard: *Opšta teorija zaposlenosti kamate i novca*, Beograd, Kultura, 1956.
- Džon Majnard Kejnz, *Ekonomski eseji* (izbor iz dela), Matica srpska, Novi Sad/ Evropski centar za mir i razvoj, Beograd/ Cesos, Novi Sad.
- Fridman, Milton: *Teorija novca i monetarna politika*, Beograd, Rad, 1973.
- Tobias Gombert: *Osnove socijaldemokratije*, Fondacija Fridrih Ebert – Akademija za socijaldemokratiju, Bon 2009/ Srpsko izdanje: Beograd 2012.
- Zimon Faut: *Ekonomija i socijaldemokratija*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2012.
- Aleksander Petring: *Socijalna država i socijaldemokratija*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2012.
- Konrad Adenauer Stiftung: *Nemačka socijalna tržišna privreda – Osnovne ideje, principi i koncept*, Beograd, 2012.
- Joseph E. Stiglitz, *Uspjeh globalizacije, Novi koraci do pravednoga svijeta*, Algoritam, Zagreb, Travanj 2009. Naslov originala – Making Globalization Work: *The Next Steps to Global Justice*, Copyright 2007 by Joseph E. Stiglitz.
- Olaf Storbeck und Norbert Häring, *Was nun, Herr Smith?* Handelsblatt br. 134. od 13.07.2012.
- Lester C. Thurow, *Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije*, Cekade - Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1987. Naslov originala: Lester C. Thurow, *Dangerous Currents The State of Economics*, Oxford, University Press, 1983.
- Joan Robinson i John Eatwell, *Uvod u suvremenu ekonomiku*, prerađeno izdanje, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1981. Naslov originala: Joan Robinson & John Eatwell, *An Introduction to Modern Economics*, Revised Edition, McGRAW-Hill Book Company (UK) Limited, 1973.
- Džoan Robinson, *Ekonomska filozofija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1981. Naslov originala: Joan Robinson, *Economic Philosophy*, London, 1962.
- T.C. Koopmans, *Tri eseja o stanju ekonomske znanosti*, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1982. Naslov originala: Tjalling C. Koopmans, *Three Essays on the State of Economic Science*, New York 1957.
- Lester C. Thurow, *Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije*, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1987. Naslov originala: Lester C. Thurow, *Dangerous Currents The State of Economics*, Oxford Univesity Press, 1983.
- Claudio Napoleoni, *Ekonomska misao dvadesetog stoljeća*, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1982. Naslov engleskog izdanja: Claudio Napoleoni, *Economic Thought of the Twentieth Century*, London 1974.

24. Axel Leijonhufvud, *O kejnzijskoj ekonomici i o ekonomici* J.M.Keynesa, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1983. Naslov originala: Axel Leijonhufvud, *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes – A Study in Monetary Theory*, Oxford University Press 1966, 1968.
25. Jacques Attali, Marc Guillaume, *Anti-ekonomika*, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 1978. Naslov originala: Jacques Attali, Marc Guillaume, *L'anti-économique*, Copyright by Presses Universitaires de France.
26. Die zerrissenen Staaten von Amerika - wie die Weltmacht sich selbst demontiert, Spiegel, br 45/2012.
27. Die Privatisierung der Autobahnen könnte den Staat teuer zu stehen kommen, Spiegel, br/2012.
28. Warum politische Lichtgestalten in der Demokratie scheitern, Spiegel, br/2012.

Abstract

This article inspects issues of economic theory and economic practice in view of the current crisis. It is argued that there exists direct responsibility of both for this crisis. The conclusion is presented that the world is facing complex problems which will not be simply sorted out by themselves. Rather, there exists an actual threat these problems could become even more complicated and could end up in severe social dramas and upheavals. In order to avoid this, the integral science of economics should be reaffirmed as soon as possible, liberated from any dogma.

Key words: *economic crisis, economic science and economic practice.*

